

De Friese Waterlinie

Stellingwarf is het land van de oude Friese Waterlinie, van schansen langs Lende en Kuunder. De bisschop van Utrecht noemt de bewoners onverschrokken, ongehoorzaam, weerspanning, heiligschennis en buitensporige gruwelijkheden begaan hebbend. Tijd om die Waterlinie te lopen.

Tekst en foto's: Nicolette Hartong

Twee paar schoenen staan bestoft voor de buitendeur van Jan Oosterhof in Makkinge. Schoenen van Jan zelf en van Kees Stuurman. Beschroomd loop ik terug naar buiten en zet het derde paar erbij. Zijn de sokken wel zonder gaten? Ja, gelukkig. Terug van onze tocht naar de voormalige schans van Makkinge maakt Jan Oosterhof nog een bak koffie. Hij richtte een paar jaar geleden met Ate Mulder de historische vereniging Makkinge op. Ate verwees naar Jan toen ik hem vroeg naar de oude schans, Jan reageerde spontaan, Kees kwam ook mee en zo wandelen we die middag gedrieën rond Makkinge. Kees Stuurman loopt al 'drie schansen lang' langs de oude Friese Waterlinie mee. Hij 'leeft' de laatste jaren zelfs voor schansen, vooral voor het in kaart brengen daarvan. Kees is na zijn pensionering gewoon blijven landmeten,

Leve Stellingwarf!

wat hij z'n hele leven lang al deed. Maar nu voor zichzelf, daar waar die verdedigingswerken lagen in Stellingwarf. Voor de rest vormen oude tekeningen en landkaarten de basis om de schansen definitief te lokaliseren. En niet te vergeten het landschap zelf. Want je kunt nog steeds via beplanting en bomen oude waterlopen traceren, zo leer ik tijdens deze Waterlinie-tocht. Of beter: op deze tocht langs de Lende-Kuunder-linie.

Spaanse dragonders

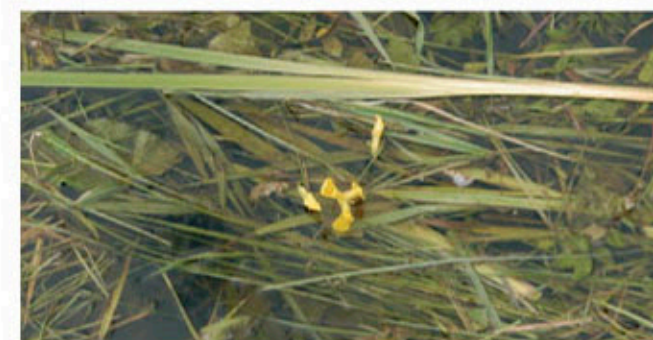
Schansen, stuwen en dammen vormden de oude Friese Waterlinie tegen de oprukken van de Spanjaarden. De Hollandse Waterlinie is bekend, maar ook het natte noorden riep het water te hulp in hun strijd. Die noorderlijke linie liep van Slikenborg tot bij Nieuweschans. Door het rivierwater op meerdere plekken in de loop te stuwen en zeewater binnen te laten, zette Friesland zijn hele zuiden blank. Dat was het land van Stellingwarf dus. Dammen en stuwen in de rivieren zodat boerenland onderliep, duikers werden gegraven onder de Lendezeedijk door. De schansen, compleet met bastions of dwingers, waren de verdedigingswerken bij toegangspoorten door die

linie. Twee cruciale schansen waren die bij De Kuunder (Kuinre) en Slikenborg, de monding en zeepoort van Lende en Kuunder. De oudste is die bij Blessebrug, die pal tegen de Lende lag. Je moest vanuit Steenwijk dóór de halve sterrenschans om Stellingwarf binnen te kunnen. De Bekhofschans, onder Berkoop, bewaakte aan de Lende de weg vanuit Diever. Via Makkinge en enkele andere schansen sloot de Waterlinie aan bij die van Groningen bij Leek. De Spaanse dragonders lagen gelegerd bij Steenwijk. Ze hebben Friesland nooit veroverd, maar wel geteisterd met doorbraken. Boeiend is de plaat van de inval over zee door Caspar de Robles op 14 augustus 1572, die zich als een stripverhaal laat lezen. Links zie je het fluitschip en de vloot arriveren bij De Kuunder, de sloepen landen op de Lende, bij de schans zie je gevechten compleet met pekgieten over de hoge palissaden en daarachter zie je de aftocht van vluchtende soldaten naar Lemmer toe.

Soldaten

Eerste verrassing die dag: de Makkingaaster schans ligt ergens anders dan we dachten. Niet aan de Kuunder maar aan

Hier lag de fatale schans voor de Münsterers, voor Spanjolen, in een oude Lende-bocht

De Stellingwarf Cantate

'Tussen wolvens, wiend en waeter ligt et laand van Lend' en Kuunder Altied Stellingwarvers, vroeger, now en laeter klinkt jim eigen mooie tael as 't roezen in een nuunder'

Johan Veenstra

nuunder = schelp

de oude Bovenweg. Wat deed die schans dáár nou? Alle andere schansen, die we af liepen, liggen aan de waterlinie zelf. Deze schans ligt bovenop de zandrug tussen beide rivieren in. Via de Grote Singel, een hol kerkepad, lopen we zuidwaarts Makkinge uit. Eikenvarens, salomonszegel en dalkruid getuigen van oude, onberoerde zandgrond. Ze wuiven en buigen naar ons als we langskomen, van onder de eiken vandaan. We kuieren over de zandige Bovenweg, de oude handelsweg vanaf de Zuiderzee. Die liep vanaf het Overijsselse De Kuunder dwars door Stellingwarf naar Groningen toe. Zeg maar gerust dat hier de hele handel en wandel over land langs trok, van Groningen naar het westen en vice versa. Deze Bovenweg en het dorp moeten heel wat hebben zien passeren: karren, handelswaar, koeienkuddes vanuit het Duitse achterland voor de rijke Randstad, seizoensarbeiders, tewerkgestelden. En niet te vergeten soldaten: Utrechtsen, Spanjolen, Münsterers-Keulsen, Hollanders, Fransen, Duitsers, stoffig of vol modder, op hun dagenlange reis door dit langgerekte land, over deze hooggelegen zandrug en door de moerassen heen. En dat al vanaf het jaar duizend of ruim daarvoor.

Rijnlandse Roeden

'Hier mos et west hebben', klinkt het onverwachts. Waar dan? We staan stil bij een laagliggend weiland aan de Bovenweg.

Links en rechts en ook ginds achter ligt het terrein hoger. Jan pakt zijn archiefmap te voorschijn en een krantenknipsel van 1937 uit het blad Fen Fryske Grûn (Van Friese Grond). Toen maakten 'tewerkgestelden' de plek geschikt voor landbouw. Dat betekende dat vreemd-hobbelige terrein afgraven en grond afvoeren. Ook toen al wisten men die hobbels terug te traceren naar een verdedigingswerk van een kleine vierhonderd jaar eerder. Niet dat die wetenschap trouwens tegenhield dat de schans destijds met de grond gelijk gemaakt werd. Terwijl Jan en ik ons buigen over knipsel, kaarten en tekeningen van de sterrenschans met vier 'punten', stapt Kees rond in het veld met circa één meter grote stappen om het land te meten. Ik verdenk hem er stiekem van in Rijnlandse Roeden te denken, de maat die op oude kaarten wordt aangehouden, waar 3,77 meters één Rijnlandse Roede zijn.

Pracht en praal

We zakken af richting Middelburen, dat er niet meer is. Rond 1650 en daarna waren hier een Stellingwerver rechthuis en een landgoed van de adel Lyclama á Nijeholt. Er moeten grachten hebben gelegen, daar waar nu nog een oude boom staat. 'Niet uut die tied', merkt Kees op met zijn timmermansoog, 'niet dik genoeg'. Ook waren er mooie tuinen, vijverpartijen en paden, die zich uitstrekten van Kuunder tot Lende. Het kon qua pracht en praal wedijveren

Mannen van Stellingwarf: Jan Oosterhof en Kees Stuurman

met andere stinsen uit die tijd. Een eender slotgebouw lag ook in het dorp zelf. Dit alles is nu alleen in de archieven nog terug te vinden. Meer terloops en bladerend meldt Jan: 'Oonze schaans mos zoe'n zeuventig meter groot west hebben.' Met een ruk draaien Kees en ik om. 'Wat? Zeuventig meter? Dat bin achten en een halve Rijnlandse Roeden!' 'Hier staot et in et stokkien van Oeds Nienhuis, dat hi'j hierover al es schreef in e kraante.' De Makkingaaster schans was dus aardig groot! Groter dan de Bekhof met vier bastions van zes Rijnlandse Roeden. Die ging met gemak drie keer in die van Makkinge. Bij de koffie achteraf met de neus op de kaarten en jaartallen, concluderen we voorzichtig: Volgens de kaarten ging de Bovenweg tussen natte Heyde, onlanden en moerassen door. De schans van Makkinge is van 1673, gebouwd tegen het geweld van de 'Münstersen'. Kortom: ook dit was één van de weinige toegangswegen naar Friesland en de schansligging langs de Bovenweg was strategisch, alles moest hier langs.

Bommen Berend

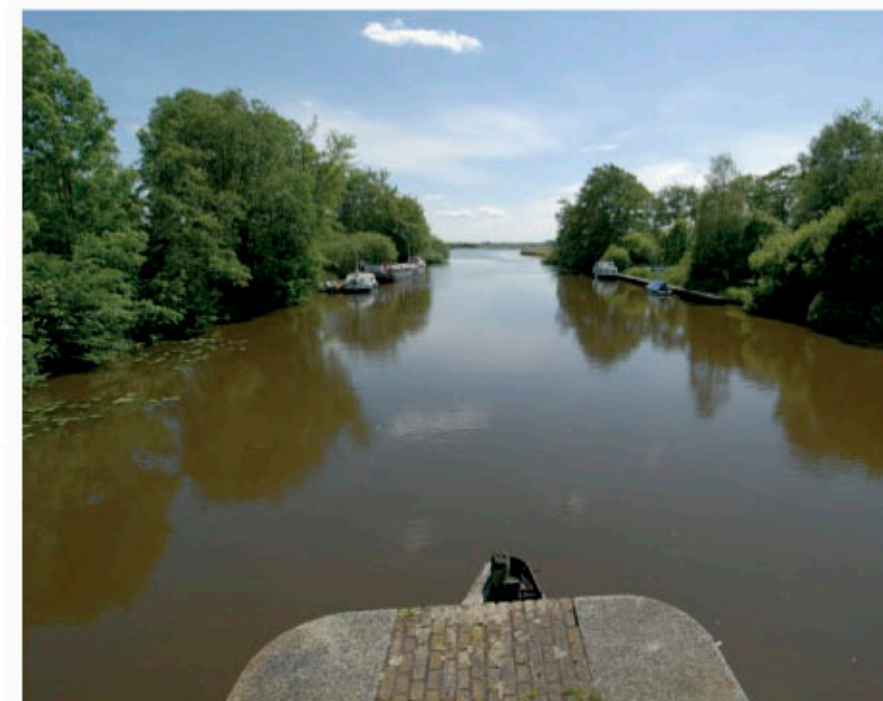
Meer hadden de Stellingwervers te stellen met Bommen Berend, Bernhard van Galen, de bisschop van Münster, in 1672-73. Engeland, Frankrijk en de bisschoppen van Keulen en Münster verklaarden de jonge Republiek de oorlog. Na de doorbraak van de linie bij Coevorden lag het noorden open. Friesland en Groningen

Mannen van Stellingwarf: Geert Lantinga (boven) en Kees Stuurman (onder)

De landmeters Kees Stuurman en Liesbeth op de brug over de Lende bij de Bekhofschans

Het Wijde bij de Sas, water water water

trokken zich terug op hun eigen linies. Inderhaast moesten de waterliniewerken en schansen van honderd jaar eerder worden opgeknapt. Méér en grotere schansen werden uit de grond gestampt. Die bij de Bekhof werd vernieuwd, bij Makkinge werd een sterrenschans met vier bastions opgeworpen en ook de 151 meter grote Tolbrugschans met acht bastions zag toen het licht. Zo waren ze net op tijd klaar om Bommen Berend en zijn Münstersen te 'onthalen'. Bommen Berend was berucht om het geëxperimenteer met oorlogstuig en exploderende projectielen. Diens aanval op de Blessebrugschans op 9 oktober 1672 slaagde, maar hij kwam geen duimbreed verder. Op 5 Augustus 1673 kwam de volgende aanval op de Lende-Kuunderlinie op drie fronten tegelijk. De Blessebrugschans werd ingenomen door de eerste colonne. De tweede trok deels om de Lende heen en bij de Bekhofschans staken ze gewoon door het lage water om via Berkoop Wolvege in te nemen. Het dorp Makkinge zag echter de hoofdmacht van Münstersen, die door zijn straten stampde, om via een omtrekkende beweging op te stomen naar het Friese Friesland. Door grote weerstand bij Heerenveen, de opgestoken noordwester storm die het zeewater de Lende opjaagde, en het waterpeil in rivier en op land hoger en hoger werd, bleven de Münstersen op 30 augustus 1673 de aftocht via de Blessebrug. De weg stond daar al geheel blank en wegen noch rivier waren te onderscheiden. 'In deze retraite reden veel van hare wagens in de slooten, verscheidene vielen met wagen en paarden van de brug in 't water en verdronken, waarmede desen tochten dessey der vijanden geëyndigt wiert', aldus een verslag.

Van de Sas naar Kontermans over het fietspad is het goed lopen. Op dit stuk passeer ik de Blessebrug. Ruisend riet, oobosachtige landen, roestige windmolens, aalschovers steeds voor me uit, en wulpen die tegen m'n aanwezigheid protesteren onderweg. Hooiende, groetende boeren en schapen op het pad. Moeilijk voorstelbaar dat dit land vaker dan eens helemaal onder water stond. Maar vast niet voor hen die al langer langs de Lende wonen. De Rijksstraatweg ronkt, maar zwaluwen overstemmen. Hier lag de fatale schans voor de Münstersen, voor Spanjolen, in een oude Lende-bocht. Ik zie de schanstekeningen van Kees op m'n netvlies en weet waar de weg liep. Wat zou hier nog uit de grond naar boven kunnen komen? Verderop is de Lendevallei, waar je geen enkele moeite hoeft te doen je een moeras voor te stellen. Een bootje plokt voorbij, enkele vaarten van rechts kruisen, fietsoeristen met een zuidelijk accent, het kerktoertje van Hooltpae (Oldeholtspade) links.

Een week vóór Makkinge, zetten we voor 't eerst echt voet op een schans, de beboste, aarden wallen van Bekhof. Ook hier salomonszegel, of zeug-met-biggen, helmkruid en dalkruid: onberoerde grond van minstens honderd jaar oud. Hier is gevochten in die tijd. Een groot kanon is enkele jaren terug gevonden in de gracht en deze getuigt hiervan in Berkoop op de Brink. Kees heeft op eigen houtje samen met partner Liesbeth de Bekhofschans ingemeten. Zes Rijnlandse Roeden, circa tweeëntwintig meter in doorsnee, vier bastions, een dubbele palissade, gracht en wallen. We lopen via piketpaaltjes R en S uit de gracht omhoog door braam naar

de oude eik daarboven, waarvan nog maar een paar takken leven. Het verhaal wil dat hieraan de Spanjaarden opgeknoopt hingen, maar het aantal jaarringen kon wel 's te gering zijn. Wel een mooi idee. De bedoeling is dat Landschapbeheer Friesland komende winter de palissaden weer opzet op de schans, de poort herkenbaar maakt en het struikgewas verwijderd. 'En het zou mooi zijn,' zegt Kees 'wanneer straks bij de opening de dragonders van Boertange hier over de Lendebrug komen aanmarcheren op de Bekhof aan.'

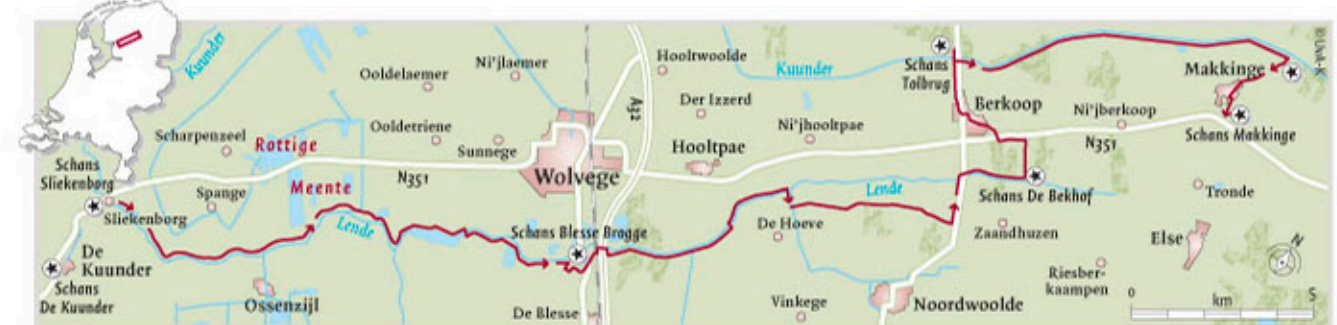
Water, water, water

Vanaf de brug kijken we hoe het land er uit moet hebben gezien toen alles onder water stond, bij de Spanjaarden en de Münstersen. Vlak, is het antwoord. De Lende meanderde toen gigantisch en dat was niet voor niets: vlak terrein. Eén grote, spiegelende watervlakte moet het hier geweest zijn. We turen op de oude kaarten en zien dopheide, natte heidelanden dus. Verder moerassig en woeste gronden. Onbegaanbaar voor wie het niet kende. Er zat hier een dam om het water in de bovenloop op te stuwen. Kees heeft gemeten dat het water in de schansgrachten 71 centimeter diep kon zijn geweest aan de rivierkant, en 57 centimeter aan de noordkant. Niet om erg van te schrikken, maar dat wist de vijand niet. De Lende heeft hier meestal zo weinig water, dat de waterlinie een sprong naar de andere rivier moest maken, de Kuunder. De lijn ging via een verdedigingsstins in Berkoop naar de noordkant, de grote achtpuntige Tolbrugschans van veertig Rijnlandse Roeden, 151 meter. Geen spoor meer van terug te vinden, als we er rondstruinen. Maar wel nog de oude

uitgesleten rivierarm in het bos. De meanders van de Kuunder zijn in de negentiende eeuw rechtgetrokken, omdat zonder oorlogen en waterlinies de watersituatie hier ook beroerd was voor boeren. Kees heeft het hier zelf vaak blank zien staan zoals in 1953 met de storm. De oude kaarten brengen verder uitkomst om de plek van de oude brug te bepalen. Kees haalt een hoekspiegel uit een leren hoesje om een plek in negentig graden te kunnen 'oploten' (inmeten). 'Moet je natuurlijk altijd bij je hebben.'

Kapitein Brandt leidde de Friese troepen hier toen de Münstersen op 5 augustus 1673 bij de Bekhof doorbraken. Maar vóór hun aankomst had hij zich al teruggetrokken naar deze Tolbrugschans, na de verdedigingsstins in Berkoop zelf in de as te hebben gelegd. Het einde van dat verhaal kennen we, dat was op 30 augustus bij de Blessebrug. Bij die schans is Kees nu ook bijna klaar met inmeten en voor Geert Lantinga van de Vereniging Historie Weststellingwerf is het de uitdaging om die halve sterrenschans weer zichtbaar terug te krijgen. Geert is het ook, die me als eerste de Lende-Kuunderlinie ten tonele voert.

Het is de Slikeborger schans waar ik met hem loop. De poort van Friesland vanaf de Zuiderzee. Een grote schans, strategisch, precies in de punt waar Lende en Kuunder samenstromen, douane, soldaten, laden en lossen, vanaf hier begint de lange weg naar Groningen overland. Behalve het monument vinden we weinig terug. Nu is Slikeborg nog maar een verzameling huizen, oude huizen: de douanewoning, die van de sluiswachter, ze staan zijn er nog allemaal. Dit is de natte kant van Stellingwarf, dat was het en zal het ook blijven. Moeras verderop, nu Rottige Meente en Weerribben. En hier, aan de voormalige Zuiderzeekust de vruchtbare, uiterwaai-erende delta van Lende en Kuunder. Aan waterwerken in deze contreien geen gebrek. Daar is door de eeuwen heen heel wat aan gesleuteld. De Lende lag altijd voor eb en vloed. Het zeewater stond de mensen, vaker dan lief, tot aan de lippen. Dit was de poort om zeewater in te laten en zoet water binnen te houden, tegen Spanjolen, tegen Münstersen. Vandaar dat de Spanjaarden zich hier op richtten, de plaat van Caspar de Robles gaat over dit gebied. Dit was de sleutel, had je Slikeborg, dan had je de Waterlinie. ■

PRAKTISCHE INFORMATIE

Algemeen

In de tekst zijn zo veel mogelijk de Stellingwarver namen gebruikt voor plaatsen en water in Stellingwarf zelf. Met enige fantasie zijn hieruit gemakkelijk de Nederlandse namen op de reguliere kaarten te destilleren.

Route

De Lende-Kuunderlinie is geen officiële wandelroute, maar heeft alles in zich om er wel één te worden. Zowel langs Lende als Kuunder kun je goed over de fietspaden en smalle weggetjes wandelen. Langs de Kuunder mag je kilometers lang tot bij Makkinge over de graska- de van het Waterschap wandelen. Je komt langs grote natuurgebieden als Rottige Meente en de Lendevallei en de Delleboerster Heide.

De beschreven route loopt in het kort als volgt: De Lende volgen vanaf Slikeborg via Blessebrug en Bekhof, omhoog via het dorp Oldeberkoop naar de Tolbrugschans aan de Kuunder, alwaar je als wandelaar prachtig langs de gras-zuidkant van de Kuunder mag lopen, helemaal naar de brug van Makkinge.

Al met al telt dit zeker zo'n zestig kilometer.

LAW's

Er lopen verschillende LAW's en lange paden door stukken van de Waterlinie:

LAW Zeven Wouden Pad, LAW Zuiderzeepad, LAW Domela Nieuwenhuispad (niet meer onderhouden), LAW Domeinenpad. En dan ook nog het Jabikspaad (toevoerweg naar LAW het Pelgrimspaad).

Internet

www.stellingwarfs.nl, www.oldeberkoop.nl, www.vw-makkinga.nl, www.grooteveenpolder.nl, www.historieweststellingwerf.nl, www.stellingwerven.dds.nl, www.vweststellingwerf.nl, www.beleefriesland.nl

Boeken

Stellingwarf in de Middeleeuwen, Blaederboek, 1991, Henk Bloemhoff
Lindevallei, Wolvege en omstreken, 1995, Geert Lantinga, stichting Kultuer en Toerisme yn Fryslân
Vestingbouwkundige Bijdragen 1993, stichting Menno van Coehoorn
Schanten in de Zuidoosthoek, Sikkema, streekmuseum Gorredijk
Landschapeleidsplan Zuidoost-Friesland, achtergronddocument historische geografie, 2000, Nieuwland Advies